

Lea Sestieri

ŠTO JE TO HEBREJSTVO? *

Hoditi s Bogom

"Objavljeno ti je, čovječe, što je dobro, što Jahve traži od tebe: samo činiti pravicu, milosrđe ljubiti i smjerno sa svojim Bogom hoditi" (Mih 6,8).

Možda kad bismo znali meditirati te riječi proroka Miheja s pažnjom, shvaćanje i interpretativno bogatstvo, kao oznake učitelja Talmuda, ili s duhovnom napetošću nekih mistika ili hasidim-a, odmah bismo shvatili nutarnje značenje hebrejstva.

Činjenica da se Mihej obraća *čovjeku* općenito ('adam) neposredno sugerira Božje jedinstvo i univerzalnost u koje vjeruje hebrejski prorok. Upravo tom jednom i univerzalnom čovjeku od Njega stvorenom (Post 1,27) Bog se neprestano obraća kad zahtijeva dobro, pravednost, ljubav da bi hodio s njim, putem koji je za našu ljudsku malenkost više hod prema njemu nego li hod s njim.

No, u retku ne čitamo samo to. Prorok ne veli: Bog ti naređuje, nego: Bog ti je kazao, tj. Bog te je poučio, pa stoga od tebe "traži (doreš)"

---

* Talijanski je mjesečnik "La rivista del clero italiano" u godini 1989. objavio nekoliko priloga židovskih pisaca koji obrađuju pojedina pitanja iz hebrejske kulture i povijesti. Članak koji ovdje donosimo u prijevodu, napisala je Lea Sestieri, Židovka, docent na Papinskom lateranskom sveučilištu u Rimu.

uglavljujući tim izrazom odnos poštovanja prema slobodnom čovjekovu izboru u svjesnoj odgovornosti gledom na samog sebe: "Evo, preda te stavljam dobro i zlo, život i smrt, izaberi život" (Pnz 30,19). To je zahtjev, možda savjet, ali ne naredba. Bog ljubi pa stoga poštuje svoje stvorove od kojih traži da ga ljube i da slušaju njegov glas.

Iz tog retka doznajemo također da onako kao što Bog ljubi i poštuje čovjeka, tako on od njega traži da poštuje, ljubi svoga bližnjega, budući da iz poštovanja i iz ljubavi prema drugome kao prema samom sebi (Lev 19,18.34) ključa ljubav prema apsolutnom Drugom i da se tako počinje hoditi s Njim (Pnz 6,5).

Iz toga "hoda s jednostavnošću s tvojim Bogom" F. Rosenzweig malo prije smrti, u jednom suvislom hebrejskom luku, pjeva himan životu. Na završetku svoje "Zvijezde otkupljenja" on naime piše: "Hoditi u jednostavnosti s tvojim Bogom, tu se ne traži ništa više od potpune prisutnosti pouzdanja. A pouzdanje je velika riječ. To je sjeme iz kojega raste vjera, nada i ljubav i plod kojih iz njih sazrijeva. To je najjednostavnija od svih stvari i upravo zbog toga najteža. U svakom trenutku ona se usuđuje istini kazati "istina je". Hoditi s jednostavnošću s tvojim Bogom. Te riječi stoje napisane na vratima, na onim vratima, koja iz otajstvenog čuda, sjaja Božjega svetišta gdje nijedan čovjek ne može ostati i živjeti, vode prema vani. No, na koju se stvar onda otvaraju vratnice tih vratâ? Ne znaš? Na život." Na život koji je, kako veli Lévinas, čin, moralna i religijska povijest, vječnost u vremenu" (*Difficile libert'e*, str.188).

To je stoga što je pravo značenje hebrejske vjere ('emunah) ¹ egzistencijalno pouzdanje, u kojem se uzajamni odnos Bog - čovjek odvija tako da izgradi ne samo pojedinačni ljudski život nego da nastavi i ujedno usavršava stvaranje u neprekidnom naprezanju koje teži k tome da izmijeni dvostruko izgnanstvo (golah) Boga ² i čovjeka u otkupljenje (ge'ulah).

Hebrejsko-univerzalistički monoteizam

Ako ovaj redak osvjetljava neke bitne i temeljne vidove univerzalističkog monoteizma, posvjedočenih od mnogih proročkih i onih drugih neproročkih ulomaka ³, biblijski bi ulomci koji od toga univerzalističkog monoteizma tvore hebrejsko-univerzalistički monoteizam, mogli započeti s Post: "U tebi (Abrahame) bit će blagoslovljena sva plemena zemlje", i nastavljaju se s jednim crescendo sve do izbora Izraela na Sinaju: "Vi ćete mi biti kraljevstvo svećenika, narod svet" (Izl 19,6) jer "ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva" (Izl 20,1). "Nije vas Jahve odabrao i prihvatio zato što biste vi bili brojniji od svih naroda - vi ste zapravo najmanji - nego zato što vas Jahve ljubi" (Pnz 7,7-8). Stoga je kaza-

no: "Ljubit ćeš Gospodina Boga svojega..." (Pnz 6,5), "Ljubit ćeš svoga bližnjega (Lev 19,18), i "Ljubit ćeš stranca, jer si i ti stranac u zemlji egipatskoj" (Lev 19, 34): ljubav određena da se izlije zbog jedinstvenosti uzajamnog izbora, u "Budite sveti kao što sam ja svet" (Lev 19,2). Riječ svet (qadoš) ovdje ima svoju puninu etimološkog značenja različitosti, razlike, odvojenosti, kojima bi se moglo dodati jedno midrašičko tumačenje riječi Hebrej ('eber) u odnosu na Abrahama koji je bio nazvan Hebrejcem ('ivri), budući da je bio kadar stajati sasvim sam s jedne strane (me 'eber ebah), dočim ostali stajahu s druge strane (Ber. Rabba 42,8). Riječi Levitske knjige htjele bi, prema tome, sugerirati jednu diferencijaciju, jedno izdvajanje, koje već vodi natrag na 'ivri Abrahama, i potvrđeno činjenicom da se od Izraela, uz savez, zahtijeva 613 zapovijedi ⁴, dok se od ostalog čovječanstva traži samo sedam Noevih zapovijedi? Ili, kako je netko rekao, jedan poticaj na revoluciju?

S izborom a time i s diferencijacijom i s izdvajanjem Izraela, dragocjeni narod ('am segullah) (Izl 19,6) ulazi se otvoreno u pitanje u hebrejstvo - Hebreji, u narazdruživi binom, po kojemu ne može postojati Hebrej bez hebrejstva, niti hebrejstvo bez Hebrejâ. Konzervativni rabin Solomon Schechter je doista pisao u prošlom stoljeću odgovarajući na pitanje što je hebrejstvo?" ovako: "Ovo pitanje nije manje zbunjujuće od problema: Što je to Božji svijet? Hebrejstvo je ipak velika beskrajnost složena od tolikih beskrajnih Jedinke, Hebreja. A te Jedinke - Hebreji bijahu a i sada su još raspršene diljem svijeta i prošle su kroz bezbroj dobrih i loših upliva. Ako je tako, kako kažemo dati točnu definiciju Beskonačnog, zvanog hebrejstvo?"⁵

Mnoge definicije hebrejstva

Umjesno je stoga staviti pitanje: Što mi Hebreji podrazumijevamo pod riječju Hebrej?

Pluralizam odgovora imao je jaku pogonsku silu od doba Mojsija Mendelssohna (18.st.) koji je u svom djelu *Jeruzalem ili religijska snaga i židovstvo* rekao da hebrejska religija priznaje svojim sljedbenicima slobodu vjerovanja prema njihovoj savjesti; da prvotno hebrejstvo ne sadrži nikakvu obvezatnu dogmu, da ne propisuje *vjerovati*, nego *znati*, *spoznati*; da židovstvo nije objavljena religija nego objavljeno zakonodavstvo.

Ima ih koji na tu tvrdnju vele: hebrejstvo je religija, iako termin religija za Hebrejce nema zajedničke naznake u zapadnom svijetu; ima ih koji odgovaraju da je hebrejstvo nacija, narod s jednom kulturom. Napokon ima ih koji vele: hebrejstvo je religija i narod, ili narod s jednom religijom, ili religija jednoga naroda. U hebrejstvu se priznaje jedna konfesionalna kolektivnost i jedna nacija.

Na te mnogostruke, nesigurne i neodređene odgovore M.Buber je primijetio: "Dira se samo u grubu realnost oblika organizacije, ako se hebrejstvo smatra konfesijom; dobivamo dublju stvarnost, ako ga smatramo narodom; no valja gledati još dublje da bismo shvatili njegovu najintimniju bit." ⁶

Nema dvojbe da je na početku hebrejske religijske povijesti pogonska sila bila od bitne važnosti. Biblijski spisi, svi bez razlike, sugeriraju jedinstvo između vjere u jednoga Boga i procesa formiranja izraelskog naroda, jedinstvo tako jako da stvara neku međuzavisnost. ⁷ No, vremenom, a posebno u doba babilonskog ropstva a potom za razdoblja drugog Hrama, vjera je poprimila sve značajke religijske etike, potpunog vođe u egzistenciju da može biti definirana kao "kategorija bivovanja" ili "ljudski život općenito". I to ne samo stoga što se riječ religija ne nalazi u biblijskim tekstovima, a u hebrejskom *dat* je posuđenica iz perzijskog, već stoga što nas je zapadna civilizacija naviknula da u riječi religija gledamo ne samo skup obreda i obavezni kult nego nadasve jedan niz dogmi nametnutih od jedne hijerarhije s kristaliziranim formulama o kojima ovisi spasenje. U hebrejstvu takva hijerarhija ne postoji, teologija je znanost oskudno prakticirana, pojam spasenja je u stvarnosti pojam otkupljenja svijeta i u svijetu, a tzv. dogme (ili bolje: članci vjere) formulirani su istom u 12. stoljeću od filozofa Majmonidesa.

Tako, kad neki od naših filozofa ili ljudi vjere govori o religiji, on je postavlja u jednu sasvim duhovnu optiku kao "odgovor na posljednja pitanja čovjekova" (Heschel), ljudski odgovor na božansko, odgovor čitavoga čovjeka i dosljedno, sjedinjenje između duha i svijeta; ostvarenje duha i preobražaj života u svijetu, posvećenje odnosa sa svim stvarima, slobodu u Bogu. ⁸

Stoga se hebrejstvo češće definira kao vjera negoli kao religija, dajući riječi vjera prihvaćanje jedne žive, izmjenjujuće i dinamične stvarnosti.

Uistinu, veli Heschel: "Hebrejstvo je stvarnost, drama koja se odvija u povijesti a ne samo jedno iskustvo"; ono je također "ujedno jedan način mišljenja i jedan način življenja, ujedno je nauk i zapt, vjera i akcija". ⁹ Prelazeći na sadržaj, piše malko polemički: "Hebrejstvo nije sinonim legalizma, Pravila opsluživanja su zakon u obliku, no njihova je bit ljubav. Tora sadrži kako zakon tako i ljubav (...). Hebrejstvo zahtijeva da čovjek ima vjeru u Boga, u Toru i u izraelski narod. Mi živimo kao Hebrejci jedino vjerom i ljubavlju prema Bogu koje se provode u naša djela." Ti različiti Heschelovi pristupi k hebrejstvu odnose se ne samo na ono što smo primijetili u recima proroka Miheja i Biblije općenito nego na hebrejsko življenje jednoga naroda s jednom religijom, življenje koje biva tako izraženo od istoga Heschela sa zaista proročkim ushitom: "Biti Hebrejac znači potvrđivati zemaljski svijet a ipak ne ostati njegovim robovima, sudjelovati u civilizaciji i ići iznad

nje; osvajati prostor i posvećivati vrijeme. Hebrejstvo je umijeće kako nadvisiti civilizaciju, hebrejstvo je posvećivanje vremena povijesti." ¹⁰

Vjeran ideji dinamičnosti hebrejstva i nerazdruživog jedinstva hebrejstvo-Hebrej, pisao je još prije Heschela M. Buber: "Hebrejstvo je duhovni proces koji ima svoje dokumente u internoj povijesti hebrejskog naroda i u djelima velikih Hebrejaca. O njemu imamo jedan vrlo sitan pojam, ako ga identificiramo s hebrejskom naukom Jednote i proroštva. Hebrejski nauk Jednote je elemenat a proroštvo stadij velikoga duhovnog procesa što se zove hebrejstvo (...). Duhovni se proces hebrejstva dovršava u povijesti kao napetost kako ostvariti na sve savršeniji način tri ideje, povezane među sobom: ideju jednote, ideju akcije, ideju budućnosti" ¹¹, uključujući tako u te tri ideje sve ono bitno: monoteizam s njegovom neprekidnom borbom protiv svake dvostrukosti, objavu kao Toru, kao posvećenu akciju u dnevnom životu da se postigne budućnost povratka - otkupljenja.

U toj nesigurnosti definicija jedan moderni filozof, kakav je Yankeljević, piše o hebrejstvu kao o "jednoj ideji, o nečem iznad nadnaravnog, o jednom iracionalnom zahtjevu a odnosi se na cjelokupni bitak ¹², riječi u kojima se filozofski pristup čini nadmašen mističkim zahtjevom koji se nastoji približiti na najviši mogući način k nečem iracionalnom što ga povlači za sobom i čega se ne može odreći. Fackenheim veli: "Hebrejac može prihvatiti savez ili se protiv njega buniti, no ne može mu izbjeći ¹³, doista, odbaciti Toru znači svoditi bivovanje na ništicu." ¹⁴

U toj nemogućnosti izbjeći savezu krije se sva življena realnost hebrejstva, što znači da je hebrejstvo jedan način življenja u jednoj sakralnoj dimenziji, u jednom duhovnom redu; to "jedan način bivovanja, tip života, možda način disanja (...). To je nadasve akcija, praktična afektivnost. To je nešto što se živi s dana na dan" ¹⁵ "Biti Hebrejci - veli uistinu Wiesel - znači biti prisutni u svijetu, s dana na dan pronalaziti svoju ulogu u jednoj neshvatljivoj povijesti. Biti i slaviti spomen koji je u temelju toga bivovanja. Biti i iščekivati." ¹⁶ Uistinu, nije moguće da Hebrejci postoje bez spomena, i to ne samo zbog onog "spomen nas štiti", već i zbog toga što je upravo spomen jedna druga od bitnih komponenata hebrejske religioznosti. U Hagadi Pesaha veli se: "U svakomu naraštaju svaki pojedinac ima dužnost smatrati kao da je on izišao iz Egipta", budući da "je On učinio da *mi* izidemo odatle te *nas* povede i dade *nam* zemlju za koju se zakle našim ocima" (Pnz 6,23). Taj spomen, to osjećanje da smo jedno s našom prošlošću pa i s onom najudaljenijom jest ono što daje svijest vlastite sadašnje egzistencije kao izazov na samu prošlost, kao afirmacija svoje sadašnjosti i kao projekcija u budućnost. Stoga, ako je spomen ključ otajstva, po kojoj Izrael nadživljava, nada su vrata što ih otvara spomen; jer ako "nas spomen štiti", nada je ta koja hebrejstvu daje njegov životni polet.

Duga povijest

Koji su sadržaji toga duhovnog procesa, zvanog hebrejstvo? U temelju stoji jedna prva jednota: Bog-narod-zemlja, s kojom se podudara jedna druga: stvaranje-objava-otkupljenje.

Bog otkriva Izraela i izabire ga; s izborom se rađa narod kojem je Bog namijenio zemlju, gdje će ostvariti zadatak objavljen na Sinaju (Pnz 11,29-32; 12), jer "narod neće moći doći do tog ostvarenja bez svoje zemlje niti zemlja bez svoga naroda; tek vjerno sjedinjenje obaju čini mogućim to ostvarenje." ¹⁷

U hebrejskoj povijesti, kako tumače naši tumačitelji, stoljećima se kristalizira organski splet koji vodi od stvaranja do objave i od objave do otkupljenja u zadatku povjerenu izraelskom narodu.

Bog je stvorio svijet i čovjeka svojom slobodom izbora (Post 3 i 4); no, odveć gospodareći sobom, on remeti poredak stvorenja (Post 6,5-7) do te mjere da Bog pomišlja doći i srušiti taj svijet kao što je učinio s drugima (Ber. Rabba 3,7). U stvari ograničio se na potop i sklapa prvi savez s čovječanstvom dajući Nou sedam zapovijedi. No, stvari su i dalje išle loše i upravo je tada uslijedio izvor Abrahama, Izraela, objave koja svojim zapovijedima naznačava čovjeku odgovornost gledom na svijet u kome živi; i to sa svrhom da taj narod prenosi riječ ¹⁸, da svojom egzistencijom svjedoči hod i mogućnost otkupljenja. Stoga izbor postavlja Izraela u ulogu duhovnoga moralnog učitelja čovječanstva. To bi moglo značiti i za Hebrejca znači, da je "određenje čovječanstva uloga koja se igra u dvoje. Tu su angažirani *skupa* Bog i čovjek snagom saveza što ga je zapečatio Bog sa svojim posebnim narodom, izraelskim narodom". ¹⁹ Da li bi to onda bio egzistencijalni proces u zajedništvu s Bogom?

Naravno, stoljeća su kao i povijesne zgrade i nezgrade učinile to, da su hebrejskom Credo, uz temeljni skup ideja, bili dodani izvanredni događaji, koji su ga osiromašili i u isto vrijeme obogatili mnoštvom pojedinosti i praktičnih izražaja, po kojima "židovstvo postaje narazdruživim od svoga dijakroničnog razvoja, od svojih konkretnih očitovanja u svakom času svoje povijesti" ²⁰. Tako se sve tamo od dalekog boravka u pustinji rađaju prve izvanjske manifestacije odnosa sa svojim Bogom: gradi se pokretni i nomadski kovčeg sve do zidanja Solomonova hrama; tu su žrtve i izbor svećeničkog razreda; tu se zacijelo rađa prva liturgija koja prati žrtve.

Tu su tri poljska blagdana koji postaje blagdanima spomena: Pesah, Izlazak iz Egipta, Šavu 'ot dar Tore, Sukkot blagdan per antonomasiam, spomen na življenje u pustinji, vraćanje k ljubavi i k Božjem oprostjenju ne samo za Izraela nego i za čitavo čovječanstvo. Kasnije, kad je hram

porušen, u Babilonu se pojavljuje sinagoga, individualna i spontana molitva²¹, to je godišnje pomirenje s Bogom putem kajanja (tešuvah) u svečani dan ispaštanja, Kippur.

Povratkom i ponovnim zidanjem Hrama nastao je studij i tumačenje starih tekstova, dok se u uglavljivanju predaje, usmene pouke (Tora še be 'al pe) sve više ostvaruje sakralizacija svakodnevice: svaki je čin svet i svaki stoji u odnosu prema Bogu s blagoslovom koji se na nj odnosi. Tako, kad je bio porušen Hram, kad je Hadrijan, nakon poraza Bar Kokhbe, od Jeruzalema učinio Aelia Capitolina, hebrejstvo i Hebrej mogu se sučeljavati s progonoštvom iz zemlje, budući da ih Božja prisutnost, imanentni Bog, Šekhinah, prati u tužnim i u radosnim časovima u dijaspori. Novo poglavlje koje traje malne dvije tisuće godina i koje je bilo izloženo pogibli da završi konačnim rasapon što ga je namjeravala nacistička zloća, a koja se naprotiv pretvorila u povratak u zemlju Izrael, u tom procesu koji mnogi Hebrejci označavaju kao početak našega otkupljenja, poglavlje je ne samo bogato događajima veoma često tragičnim, a također varijacija na istu temu.

Prva je velika varijacija iznesena od učiteljâ Mišne i Talmuda (2.st. pr. Kr. - 5.st. posl. Kr.), koji dok tumače biblijske tekstove, pružaju beskonačna rješenja i onda kad pokušavaju urediti, kanalizirati misao vjere unutar čvrstih shema. Pri ruci je uvijek bio neki *midraš* koji daje različito rješenje.

Tu je zatim srednjovjekovna filozofija, koja je filozofija religije i koja se nikada ne udaljuje od stare i jednostavne vjere koja trajno iznosi pobjedu nad razumom. Tome je primjer Majmonidesova izreka: "Kako je poznato svim bistrim i ispravnim misliocima, koji ne kane varati, da ovo pitanje, tj. da li je svemir stvoren ili je vječan, ne može biti riješeno matematičkom sigurnošću; tu se valja zaustaviti ljudski um." ²² I upravo je isti Majmonides taj koji kao prvi zatvara hebrejstvo u trinaest članaka vjere ²³, koji iako sve tamo od 14. stoljeća tvore dio svakidašnje molitve, ipak uvijek ostaju napast, ne dogmatska u strogom smislu riječi. Ne smijemo zaboraviti kako u hebrejstvu ne postoji centralni autoritet koji nameće. Čovjek Hebrejac slijedi primjer Boga: kao što Bog ne naređuje već svjetuje, traži (doreš), tako i rabbin, filozof, mistik svjetuju, zahtijevaju i ništa više.

Nadalje, gledom na talmudsku ogradu i aristotelovsku filozofiju, mistik omogućuje duhovni pristup, dijalog s Drugim, traženje spoznaje Boga ne samo akcijom - kao što je toliko puta kazano u Bibliji i Talmudu - već i putem askeze prema Misteriju i nastojeći da se Misterij vrati čovjeku putem nekog neoplatonizma emanacijâ, izgnanstva Boga od samog sebe (Qabbalah luriana), i putem stanovite obnovljene mesijanske nade.²⁴

Muka oko mesijanskog ostvarenja diže se uistinu kao kontrapozicija na izvanredne događaje razdoblja: izgon Hebreja iz Španjolske (1492), zatvaranje geta (16.st), kršćanski religijski prevrat, reforma i protureforma,

poljski pokolj (17.st); događaji što ih hebrejski mistički krugovi smatraju "porođajnim bolima", tj. navještaj Mesijina dolaska. U prvoj polovini 16. st. Šelomo Molko i David Reubeni, mesije zavodnici, svršavaju na lomači, prvi u Italiji a drugi u Španjolskoj. U 17. st. Šabetaj potresa hebrejski svijet mesijanskim proglasom, zbunjuje ga svojim obraćenjem na islam i naposljetku ga razočarava svojom apatičnom smrću u nekom zabačenom selu Jugoslavije.

No, hebrejstvo se, zatvoreno u getove, razočarano i ogorčeno, ne predaje; još uspijeva otkupljivati svoje Marane (obraćene Židove) koji u Nizozemskoj, u Engleskoj i u nekim gradovima Italije (Livorno) čuvaju živim svoje svjedočanstvo vraćanjem na vjeru otaca.

U 18. stoljeću, dok se u Zapadnoj Evropi s iluminizma nazire pokret snošljivosti, u nekim gradovima Poljske diže se hasidički pokret o kojem Buber piše: "To je obnova ideje akcije (...) u kojoj vrijedi svaki čin što se zbiva u posvećivanju, tj. u nakani božanskog, to je put k srcu svijeta"; ili kao što je govorio njegov osnivač Israel ben Eliezer Ba'al Šem Tov, koji se vraća na biblijske temelje: "Tko ljubi Boga taj ljubi i njegovo stvorenje, njegov zakon, njegov narod. I obratno: tko ljubi svoj narod taj ljubi sve narode. Tko ljubi, ljubi Boga." Hasidički pokret tako hebrejsku vjeru svodi na njezinu najčišću bit služenja Bogu i čovjeku u veselju; njegova je nauka "najjača i najznačajnija stvar što ju je stvorila dijaspora. To je navještaj preporoda".

S druge strane, u Evropi emancipacija postavlja Hebrejce u jedan novi položaj ne samo gledom na svijet što ga okružuje već bitno gledom na vlastitu religioznost i na vlastite tradicije. U zakosu liberalizacije emancipirani Hebrejac drži da može odbaciti pojam diferencijacije pa stoga i princip svog dubokoga hebrejskog identiteta; dok se s druge strane Hebrejac opservant, zabrinut za posljedice emancipacije, vraća na promatranje samog sebe, i dopire dotle da osjeća nostalgiju za getom, zatvara se u talmudičku normativu i ritualistiku, neprekidno se opirući asimilaciji.

Susljedna povijest će kazati da je emancipacija bila varka, da asimilacija i gubitak identiteta neće pomoći emancipiranom Hebrejcu, koji će, kao pravovjerman, umirati u nacističkim logorima.

Tri tendencije

Kao posljedica emancipacije i socio-političkih promjena ovih dvaju poljednjih stoljeća hebrejstvo je doživjelo razne transformacije koje su se iskristalizirale u trima različitim tendencijama.

U dodiru s novim iluminističko-racionalnim strujama već potkraj 18.st. neki Hebrejci osjete potrebu obnoviti vlastitu ritualistiku. U Nje-

mačkoj se tako rodio reformirani pokret u kojem se vraćalo na to da se daje čista prednost Bibliji, dok je Talmud u stanovitom smislu bio stavljen postrance, smatran kao neki obični ljudski dokument. U tradicionalnoj molitvi eliminirane su teme nacionalne obnove a umjesto toga naglašavao se univerzalni značaj mesijanizma. Subotu zamijeniše nedjeljom i dozvoljavali su moljenje otkrivene glave kao i to da mole skupa muškarci i žene. Kasnije u USA, s platformom Pittsburga, došlo se dotle da su odbacivali rabinsko zakonodavstvo. Kasnije je taj prvi stav bio redimenzioniran, ponovo se pojačavao hebrejski život ponovnim uvođenjem u kuću religijskih praksa, qiduš, (pashalni seder) i bio prihvaćen cionizam kao nacionalno potraživanje prava. Danas se reformirani Hebrejci nalaze u svim zajednicama dijaspore, a u USA predstavljaju 30% od šest milijuna američkih Hebreja.

S namjerom da obuzda skrajnost reformiranih a i sa željom da se prilagode i da prilagode hebrejstvo tehnološkim vremenima i inovacijama oblikovao se u drugoj polovini 19. st. u USA konzervativni pokret (nazvan također povijesnim i tradicionalnim) koji se postavlja između reforme i pravovjerja. Njegovi su ideološki temelji, formulirani od rabina Solomona Schechter-a, ovi: jedinstvo univerzalnog Izraela, nastavlja se tradicija i studij židovske nauke. Već je od početka bilo jasno prijanjanje uz cionizam. Na praktičnom planu: molitve su na engleskom, postoji snošljivost da se u sinagogi ne dijele muškarci od žena, dok se s ideološkog motrišta pita da li talmudička normativa (halakhah) još može voditi život Hebrejaca u Izraelu i izvan njega. Raširen po svoj dijaspori, broji u USA više od 40 % Hebrejaca uzetih u cjelini. Kako reformirana tako i konzervativna sinagoga pripuštaju žene kao rabine.

Pravovjerni je pokret sastavljen od tradicionalnih sljedbenika rabinskog zakona (halakhah): prihvaća kao nadahnutu ukupnost pisanog ili usmeno kodificiranog zakona u Shulhan 'Aruch i njegovim komentarima; opslužuje neizmjenjive principe Halake (halakhah). Tu su prepoznatljive dvije tendencije: prva je obilježena strogom klauzuroom, koja ga je dovela i još dovodi njegove sljedbenike do čistog odvajanja od ostalog ostatka hebrejstva, s akcentima pogibeljnog fundamentalizma koji se probija sve dotle da ne prihvaća niti priznaje državu Izrael. Druga, nepravovjerna, iako ostaje vjerna principima halakhah-e, ima pozitivniji stav prema svjetovnoj nauci te surađuje s državom Izrael.

Napokon cionistički pokret nacionalne obnove koji je okupio i još uvijek okuplja Hebrejce različitih tendencija, od onih religioznih ne pretjeranih do reformiranih.²⁵

Poslije Zatora (Šoah)

Kao zaključak može biti od koristi ukratko sažeti hebrejsku religijsku misao kako se ona očitovala i kako se očituje kroz posljednjih četrdest godina poslije Zatora (Šoah-a), i s postojanjem države Izrael.

Ako je istina da je s Auschwitzom ušla ne samo u nas Hebrejce već i u čitavo čovječanstvo sumnja u Božju prisutnost, i u biti u sudjelovanje Boga u ljudskom životu, ipak je istina da je i Hebrejac nastavio i da se nastavlja boriti s Bogom kroz sve svoje zgone i nezgone, i kao uvijek - čak i u onim najtragičnijim trenucima svoje egzistencije - umire blagosivljajući ga.²⁶

Osim toga, Zator (Šoah), istrebljenje šest milijuna ljudskih bića, ubijenih samo zbog činjenice što su Hebrejci, probudilo je kod preživjelih i kod novorođenih svijest nerazdružive veze što postoji između Hebrejaca i hebrejstva u povijesnom razvoju, ukoliko hebrejstvo prelazi svoje religijske granice odnoseći se na ljude i na jednu povijest. Fackenheim piše: "Poslije Auschwitz Hebrejac je svjedok za otpor", i nema sumnje da se svaki od nas, barem od naraštaja Zatora (Šoah-a), a čini mi se i novog naraštaja, osjeća duboko upleten u svjedočenje ne samo novije povijesti i prevrata što ga je on predstavljao za čitavo čovječanstvo, nego također možda i nadasve u svjedočenju nadživljavanja ukoliko se osjeća kao zadatak u neprekidnoj borbi protiv zla. Moglo se također kazati da se možda danas više nego u prohujalim stoljećima, kad su zatvaranje i kršćanska osuda hebrejstva i Hebrejaca bili zaprekom njihovoj akciji, Hebrejac osjeća odgovornim za zadatak koji mu je bio povjeren od najudaljenijih Mojsijevih vremena. Heschel je izražavao taj osjećaj urođen u svjesnom Hebrejcu jednim izrazom prevratne jednostavnosti: "Mi smo Božja vrata u ljudsku povijest."²⁷ Spomenuli smo ono što je pisao Rosenzweig: "Hoditi u jednostavnosti s tvojim Bogom" znači stići do vrata koja se otvaraju u život. Drugim riječima, obojica govore istu stvar, budući da su vrata, koja se otvaraju u život, ista vrata koja se s Bogom otvaraju u ljudsku povijest.

Ako su Auschwitz, njegovo iskustvo i spomen na njega probudili staru hebrejsku svijest, pozivajući svakog pojedinca na njegov vlastiti zadatak svjedoka, stvaranje države Izrael, povratak u zemlju, zemlju obećanu Abrahamu, viđenja i naziranja u Sinajskoj pustinji kroz četrdeset godina i u dijaspori kroz dvije tisuće godina, obnovio je socio-politički osjećaj hebrejske egzistencije. Ima ih koji u državi Izrael vide ostvarenje tisućgodišnjeg sna krijepeći se riječima Tore po kojima će ona jedino u zemlji Izrael moći biti potpuno življena. Ima ih napokon koji tu vide konac jednoga odveć dugog razdoblja progona, u kojima je Hebrejac bio predmet a ne subjekt vlastite povijesti, pa stoga i početak jednog novoga nacionalnog života u kome tisućgodišnja hebrejska kultura, religijska ili ne, može ponovno oživjeti,

dajući novu snagu samom hebrejstvu i surađivati s ljudskim procesom kako to zahtijeva tradicija.

No, nažalost u državi Izrael postoje, kako političko-socijalni tako i religijski, teški problemi. Tu mislim ne samo na religijsku problematiku u kojoj bi pravovjerna manjina i s fundamentalističkim obilježjima, zaboravljala na otvaranja koja su tisućljećima obilježavala hebrejstvo, htjela jednoj modernoj državi nametnuti zakonodavstvo prikladno državi, narodu, kulturi od preko tri tisućljeća unatrag. Hebrejstvu je potrebna prilagodba, kako zastupa također prof. J.Leibovich, najproročkiji od Hebrejaca države Izrael: "Hebrejska religija mora roditi nove oblike života na taj način da zajednica od njih mogne živjeti, radije nego za svoj život i za Toru zahtijevati jedno svetište, zajamčeno stoljetnim i profanim radom naroda subote."

To je jedan od najrućih problema i zadataka današnjeg hebrejstva. Mnogo je pogibli: izlaganje opasnosti izgubiti neke bitne značajke, izlaganje opasnosti stvoriti pukotine između hebrejstva Izraela i hebrejstva dijaspore; napokon izlaganje pogibli gubiti u diferencijaciji a time i u svetosti.

Zaključak bi bio slijedeći: hebrejstvo koje se pokušavalo predstaviti u svome prvotnome trenutku i u svome povijesnom razvoju sve do naših dana nije *samo* jedna religija, nego *također* jedna religija, i to stoga što se radi o jednoj religiji vezanoj uz jedan narod i uz jednu zemlju. Prema tome, ono što je u isto vrijeme kulturalni, antropološki, socijalni i nacionalni veoma složeni proces, s jednim zadatkom, određenim od jednoga religijsko-sakralnog daška, neodvojivog od svakidašnjeg života, u kome je nada u Božje kraljevstvo jedna konkretna nada u jednom svijetu mira općenito shvaćenog. Ima li onda pravo Lévinas kad piše: "Hebrejstvo je čovječanstvo na pragu morala bez institucija?" 28

Kratka bibliografija

L.BAECK, *L'essenza dell'ebraismo*. Marietti Genova 1988; M.BUBER, *Sette discorsi sull'ebraismo*. Carucci, Roma 1976; *Sion storia di un'idea*. Marietti Genova 1987; I.EPSTEIN, *L'ebraismo*. Feltrinelli, Milano 1986; E.L. FACKENHEIM, *La presenza di Dio nella storia*. Queriniana, Brescia 1977; G.FOHRER, *Fede e vita nel giudaismo*. Paideia, Brescia 1984; E.FRIEDMANN, *La fin du peuple juif*. Paris 1965; A.J.HESCHEL, *Dio nella cerca dell'uomo*. Borla, Roma 1983; *L'uomo non è solo*. Milano 1970; P.LAPIDE, *Leggere la Bibbia con un ebreo*. Bologna 1985; D.LATTES, *Aspetti e problemi dell'ebraismo*. Torino 1970; *Se l'ebraismo è una religione e se ha dogmi*, "Rassegna Mensile di Israel", 17 (1951), 4, str.147-155; E.LEVINAS, *Difficile liberté. Essai sur le judais-*

me. Paris 1963; A.NEHER, *L' esilio della parola.*, Casale monferrato 1983; *Chiavi per l' ebraismo.* Marietti Genova 1988; H.CH.PUECH, *Storia dell' ebraismo.* Laterza, Bari 1985; F.ROSENZWEIG, *La stella della redenzione.* Marietti. Casale Monferrato 1985; G.SCHOLEM, *Le grandi correnti della mistica ebraica.* Il Saggiatore, Milano 1965; *Concetti fondamentali dell' ebraismo.* Marietti, Genova 1986; L.SEESTIERI, *La spiritualità ebraica.* Studium, Roma 1987; V.YANKELEVICH, *La coscienza ebraica.* Giuntina, Firenze 1986; J.H.YERUSHALMI ZAKHOR (*Storia ebraica e memoria ebraica*). Parma 1983; E.WIESEL, *Un ebreo oggi.* Morcelliana, Brescia 1985.

Bilješke:

1. M.BUBER, *Sion storia di un' idea.* Genova 1987, str.44 tumači riječ 'emunah; ona označava u biblijskom jeziku kako Božju vjernost tako i pouzdanje ljudi u Boga, tj. njihovu vjeru u apsolutno nedogmatskom smislu, jedinu koju pozna Biblija.
2. Mislim na kabalističku teoriju zimzum po kojoj se Bog povlači da učini mjesto gdje će stvoriti svijet.
3. Am 9,7; Iz 19, 23-25; 45, 14-19; Jr 12, 15-16; 16, 19-21; Sef 3, 9-10; Knjiga o Joni i Ps 87.
4. Talmud (Makkot 23b-24a) tvrdi da je David 613 zapovijedi sveo na jedanaest (Ps 15), Izaija ih je uglavio u šest (33,15-16), Miheja u tri (6,8), Drugi Izaija u dvije (56,1), a Habakuk u jednu (2,4).
5. S.SCHECHTER, *Studies in Judaism.* New York 1958, str.76.
6. M. BUBER, *Sette discorsi sull' ebraismo.* Firenze 1923, str.38.
7. Izl 19, 2-8; Pnz 11, 8-16; 30,1-14; pogl.28.
8. M.BUBER, Kherut, *Discorso intorno alla gioventú e alla religione, Rassegna Mensile di Israel*", 17 (1951), br.8-9, str.343-360.
9. A.J.HESCHEL, *Dio alla ricerca dell' uomo.* Roma 1983, str.40, 348, 357.
10. Ondje str.450.
11. M.BUBER, *Sette discorsi sull' ebraismo*, nav.mj.38.
12. V.YANKELEVICH, *La coscienza ebraica.* Firenze 1985, str.15.
13. Usp. PIRQE AVOT, 2,20: "R.Tarphon je govorio: Ti nemaš

mogućnost da završiš posao, no isto tako ti nisi slobodan da ga se rastere-
tiš."

14. E.LEVINAS, *L' aldilà del versetto*. Napoli 1986, str.18.

15. V.MALKA, *Le judaisme*. Paris 1975, str. 56.

16. "Panorama aujourd' hui" , Svibanj 1985, str. 25-29.

17. M.BUBER, *Sion storia di un' idea*, nav. mj. 8.

18. Ez, 36-38; Iz 49, 5-6; 52, 7-10; 55, 3-5; 65, 16-24; 42, 6-7.

19. A.NEHER, *Chiavi per l' ebraismo*. Genova 1988, str. 85.

20. J.YERUSHALMI, *Zachor*. Parma 1983, str. 102.

21. Usp. PIRQE AVOT 2,17: "Kad moliš, ne pravi od svoje molitve
čvrsto zanimanje, već pobožnu prošnju pred Bogom."

22. MAIMONIDE, *Guida dei perplessi*, I, 63.

23. 1. Bog postoji; 2. Bog je jedan; 3. Bog je netjelesan; 4. Bog je
vječan; 5. Samo je Bog dostojan našega klanjanja; 6. Postojali su ljudi ob-
dareni proročkim duhom; 7. Mojsije je bio najveći među prorocima; 8.
Tora je bila objavljena Mojsiju na brdu Sinaju; 9. Tora je nepromjenljiva;
10. Bog je sveznajući; 11. Bog nagrađuje krepost a kažnjava zlo; 12. Bog
će jednoga dana poslati Mesiju; 13. Mrtvi će uskrsnuti.

24. G. SCHOLEM, *Le grandi correnti della mistica ebraica*, Milano
1965, 381.

25. Usp. SESTIERI, *La religione ebraica oggi*, u zborniku *Ebraismo*
, izdao Ch. H. Puech.

26. Iz pisma jednoga Hebrejca koji je umro u varšavskom Getu 1943.
a objelodanila ga je "Sefer", br. 24: "Umirem vedar ali nisam zadovoljan,
kao čovjek srušen, ali ne očajan, kao vjernik ali ne kao molitelj, ljubeći
Boga i onda kad me je odbacio ... Ja sam ga ljubio i još ga ljubim, iako me
je oborio sve do zemlje, mučio me sve do smrti, sveo me na sramotu i ism-
jehivanje. Ljubit ću te uvijek, iako to nećeš. To su moje posljednje riječi,
moj Bože srdžbe. Neće ti poći za rukom da učiniš da te ja zaniječem. Ti si
pokušao sve kako bi učinio da ja padnem u sumnju. No, ja umirem kako
sam i živio, u nepokolebljivoj vjeri u tebe."

27. A. J. HESCHEL, *The Earth is the Lord's*. New York 1962, 26.

28. E. LÉVINAS, *Nomi propri*, Casale Monferrato 1984, 158.

LEA SESTIERI, *Che cos'è l'ebraismo?* u "La rivista del
clero italiano, LXX/1989, 190-202.

Preveo: O. Franjo Carev